

Τα επίκρανα της Τεγέας

Θεοδώρα Καράγιωργα-Σταθακοπούλου

Στη μνήμη της Αλκμήνης Ντάτσουλη-Σταυρίδη

A group of well known, but disregarded, architectural pieces from Tegea leads to a new suggestion of the Peloponnesian origin of the so-called sofa-capital. It is argued that the Greek pilaster-capital with the upright volutes a) had been definitely formed about 530 B.C. in the region between Amyklai and Tegea, under possible influence from the Ionian architecture of the Amyklaian 'throne', and b) had been constantly developed within the region of Peloponnese into the advanced Hellenistic period.

Εκτός από την εξέχουσα, από γενικής απόψεως, θέση που κατέχει στην ιστορία της ελληνικής αρχιτεκτονικής, χάρη στον νεότερο ναό της Αθηνάς Αλέας, η Τεγέα έχει και μιαν άλλη, ειδικότερη συμβολή σε αυτόν τον τομέα, διόλου ασήμαντη: εννοώ τη συμβολή της στη διαμόρφωση του ιδιαίτερου εκείνου τύπου επικράνου παραστάδος με όρθιες έλικες, που έχει επικρατήσει να αποκαλούμε με την ατυχή ονομασία sofa-capital, Sofakapitell, chapiteau en sofa, ανακλιντροειδές επίκρανο και, το χειρότερο, 'επίκρανο τύπου σοφά'. Γνωρίζουμε κυρίως τη νεότερη, την ελληνιστική φάση της ιστορίας του, με πάμπολλα παραδείγματα από όλον τον ελληνικό χώρο, αλλά λησμονούμε, ή σπάνια μόνο θυμόμαστε, την πελοποννησιακή καταγωγή του και, κυρίως, τα πρώτα στάδια της εξελικτικής πορείας του στην Τεγέα.¹

Τα κύρια χαρακτηριστικά αυτού του τύπου επικράνου στην ολοκληρωμένη καλλιτεχνική μορφή του είναι, πρώτον, ένας κατασκευαστικός πυρήνας με κατακόρυφη διατομή τραπεζίου, το οποίο έχει τη στενή από τις παράλληλες πλευρές κάτω και τις πλάγιες κοίλες, και δεύτερον, δύο διακοσμητικές ταινίες που παρακολουθούν και τονίζουν το περίγραμμα του πυρήνα: μία εσωτερική, υπογραμμισμένη με ραβδία κυρτή ταινία με όρθιες και γυριστές προς τα έξω αιχμηρές άκρες, και μία εξωτερική κοίλη, της οποίας οι ανορθωμένες άκρες τυλίγονται σε έλικες· αυτές υποβαστάζουν έναν πλατύ, απλόν ή κυματιοφό-

1. Καράγιωργα-Σταθακοπούλου 1999, 124-7, 146-52, με τη σχετική βιβλιογραφία.

ρον άβακα, και στις πλάγιες όψεις σχηματίζουν προσκεφάλαια όπως του ιωνικού κιονοκράνου. Αυτός είναι ο βασικός, λιτός τύπος· ο επικρατέστερος στους ελληνιστικούς χρόνους πλούσιος τύπος έχει καλυμμένη την επιφάνεια του τυμπάνου της κύριας όψεως με ποικίλες διακοσμητικές παραστάσεις.

Πριν από σαράντα χρόνια ο Georges Roux αναγνώρισε τον πρόγονο αυτού του κοίλου-με έλικες-επικράνου στο κοίλο-με κυλίνδρους-επίκρανο από το Άργος, περί το 570 π.Χ., και μίλησε πρώτος για την πελοποννησιακή καταγωγή του τύπου.² Όμως είναι φανερό ότι η διακοσμητική λογική αυτών των αιωρούμενων κάτω από τον άβακα κυλίνδρων είναι εντελώς διαφορετική από τη δομική, την τεκτονική λογική που υπηρετούν οι υποστηρίζουσες τον άβακα όρθιες έλικες του ελικωτού επικράνου. Το κοίλο ελικωτό επίκρανο παραστάδος είναι όντως πελοποννησιακό, αλλά δεν κατάγεται από το επίκρανο του Άργους. Η Τεγέα μας αποκαλύπτει ποία είναι η πραγματική καταγωγή του.

Το 1881 ο Wilhelm Dörpfeld περισυνέλεξε από τα χωριά της Τεγέας, μαζί με μερικά δωρικά κιονόκρανα του 6ου και του 5ου αιώνα π.Χ., έντεκα συνολικά επίκρανα παραστάδων της ίδιας εποχής, τα οποία και απέδωσε σε λίθινες παραστάδες, που ενίσχυναν τις γωνίες πλινθόκτιστων κατά τα άλλα μέρη οικημάτων της αρχαϊκής και κλασικής Τεγέας.³ Από τα έντεκα εκείνα επίκρανα σώζεται, όσο μπορώ να γνωρίζω, μόνο ένα στο Μουσείο της Τεγέας, με αριθ. ευρ. 2963.⁴ (Εικ. 1) Εδώ δεν υπάρχουν παρά μόνο τα στοιχειώδη: ένας πλατύς ορθογωνικός άβακας και ένα βαθύ κοίλο κυμάτιο (cavetto) στην κατατομή του κύριου σώματος – δηλαδή, το κατασκευαστικό αρχέτυπο του καθαυτό επικράνου ως ενδιάμεσου αρχιτεκτονικού μέλους μεταξύ της δοκού και του τετράπλευρου στύλου. Με άλλα λόγια, είναι το ίδιο αρχετυπικό επίκρανο που συναντάμε ακόμη και σήμερα στα όσα ξύλινα χαγιάτια της λαϊκής αρχιτεκτονικής έχουν απομείνει στην ορεινή ύπαιθρο της χώρας, και βέβαια στις ποικίλες απομιμήσεις τους, παντού και όχι μόνο στην Αρκαδία.

Την ίδια εποχή με τα στοιχειώδη κοίλα επίκρανα των πηλοπλινθόκτιστων οικοδομημάτων της Τεγέας, και συγκεκριμένα λίγο μετά τα μέσα του 6ου αιώνα π.Χ., εμφανίζεται για πρώτη φορά σε κάποιο επισημότερο κτήριο της πόλεως και ο τύπος με τις όρθιες έλικες, στην πλήρη καλλιτεχνική μορφή του και με αποκρυσταλλωμένα τα βασικά χαρακτηριστικά του: την παραπέμπουσα στο αρχετυπικό σχήμα, υπογραμμισμένη με ραβδία εσωτερική κυρτή γλυφή, και την κοίλη ταινία του εξωτερικού πλαισίου με τα αναδιπλωμένα σε σπείρα άκρα. Πρόκειται για το μαρμάρινο επίκρανο με αριθ. ευρ. 2962 του Μουσείου της Τεγέας,⁵ ένα εξαιρετι-

2. Roux 1961, 383-5, εικ. 104.

3. Dörpfeld 1883, 284, πίν. 14.

4. Καράγιωργα 1999, 124, πίν. 20 α.

5. Καράγιωργα 1999, 124, 146-8, σχεδ. 4 α, πίν. 20 β-γ και 21 α-γ.

κό από πλευράς ποιότητας εργασίας δείγμα αρχαϊκού επιπεδογλύφου. (Εικ. 2)

Όμως, την ίδια εποχή εμφανίζεται και ένα δεύτερο, όμοιο επίκρανο, στη Λακωνία, στην περιοχή των Αμυκλών, το υπ' αριθ. 763 του Μουσείου της Σπάρτης.⁶ Αυτό είναι ένα πολύ σημαντικό τεμήριο, διότι μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι η καλλιτεχνική διαμόρφωση του τυπικού ελικωτού πελοποννησιακού επικράνου ολοκληρώθηκε λίγο μετά τα μέσα του 6ου αιώνα π.Χ. στην περιοχή του Αμυκλαίου και με συγκεκριμένα ερεθίσματα από την αρχιτεκτονική του Θρόνου του Αμυκλαίου Απόλλωνος,⁷ εν προκειμένω τα ιδιότυπα μικτά κιονόκρανα – ιδίως σε ό, τι αφορά τη θέση και τη λειτουργία της όρθιας έλικας. Η πιθανότητα να επέδρασε καθοριστικά στη γέννηση του ελικωτού επικράνου το ιδιόρρυθμο έργο του Βαθυκλέους και των ιώνων συνεργατών του στη Λακωνία, ενισχύεται και από τη μαρτυρία του όμοια διακοσμημένου, όπως οι σίμες του Θρόνου του Αμυκλαίου, με αλυσίδα λωτών-ανθεμίων, ελικωτού επικράνου που είδε και σχεδίασε ο Fiechter το 1918 εντοιχισμένο σε ένα σπίτι στον Μυστρά⁸ και που σήμερα αγνοείται η τύχη του. Το ίδιο ενδεχόμενο άλλωστε θα στήριζε και η μαρτυρία του γνωστού αναγλύφου του Μουσείου της Σπάρτης, με την παράσταση του κυνηγού στο μέτωπο και την όρθια έλικα στο πλάι, επίσης από την περιοχή των Αμυκλών.⁹

Συγχρόνως με τα πρώιμα αυτά λακωνικά παραδείγματα εμφανίζεται και στην Τεγέα ο διακοσμητικός τύπος ελικωτού επικράνου – και μάλιστα σε δύο θαυμάσια παραδείγματα. Το υπ' αριθ. 283 του Μουσείου της Τεγέας (Εικ. 3) – ένα από τα επίκρανα που είδε και σχεδίασε ο Mendel το 1901 στο μικρό Μουσείο του Τεγεατικού Συνδέσμου κοντά στην εκκλησία της Παλαιάς Επισκοπής – παρουσιάζει στην παράσταση του πεδίου της κύριας όψης ένα στρογγυλό πυκνόφυλλο ανθέμιο, πλαισιωμένο από δύο όρθιους μίσχους με ένα μισάνοιχτο μπουμπούκι ο καθένας στην κορυφή του.¹⁰ Θυμίζει τα ιωνικής εμπνεύσεως ριπιδιόσχημα ανθέμια των πηλινών ζωγραφιστών γείσων και των ακροκεράμων της αθηναϊκής Ακροπόλεως, του τέλους του 6ου και των αρχών του 5ου αιώνα, ώστε εύκολα μπορεί και αυτό με τη σειρά του να συνδεθεί με το γνωστό και από άλλες κατηγορίες έργων τέχνης φαινόμενο των πελοποννησιακών, και ειδικότερα λακωνικών, ιωνισμών. Χρονολογείται ασφαλώς στη δεκαετία 510-500 π.Χ.

Στους χρόνους 510-500 π.Χ. χρονολογείται επίσης και το δεύτερο τεγεατικό επίκρανο με παράσταση, αριθ. ευρ. 284.¹¹ (Εικ. 4) Βρέθηκε το 1906 κοντά στην εκκλησία του Αϊ-Γιάννη, 350 μ. περίπου ανατολικά του ναού της Αθηνάς

6. Fiechter 1918, 209, 217, εικ. 56 και 56 a.

7. Faustoferri 1996, 297-358.

8. Fiechter 1918, 211, 217, εικ. 57 και 57 a.

9. Schröder 1904, 32-42, πίν. 2· Fiechter 1918, 209, 217, εικ. 54, 55.

10. Καράγιωργα 1999, 126, 148-9, σχεδ. 4 β, πίν. 22 α-γ.

11. Καράγιωργα 1999, 126, 149-51, σχεδ. 4 γ, πίν. 23 α-γ.

Αλέας, στο δρόμο προς το σημερινό χωριό Στάδιο. Η επιφάνεια του πεδίου καλύπτεται αρμονικά από τη ρωμαλέα κυματοειδή μορφή ενός νεαρού Τρίτωνος που κολυμπάει προς τα αριστερά βλέποντας αντιστρόφως. Ο τρόπος της κίνησης, ο τύπος της κόμμωσης, ο σωματικός τύπος, έχουν τα αντίστοιχά τους στα αττικά ανάγλυφα και στην αττική αγγειογραφία των χρόνων 520-510 π.Χ., ενώ η πλαστική, με τις μεγάλες, απαλά-κυρτές επιφάνειες και τις ανοιχτές, μαλακές καμπύλες του περιγράμματος, μαρτυρεί ιωνική αίσθηση της φόρμας. Την ίδια αίσθηση μαρτυρούν και στην αρχιτεκτονική του επικράνου το ογκώδες ιωνικό κυμάτιο που επιστέφει τον άβακα, η ανορθόδοξη εσωτερική γλυφή, που εδώ είναι κοίλη προκειμένου να προβληθεί το ανάγλυφο της παράστασης, τα ογκώδη κυρτά ραβδία που τονίζουν το περίγραμμα των ταινιών, και η ανάδειξη της διακοσμητικής εικόνας εις βάρος της καθαρότητας των αρχιτεκτονικών στοιχείων. Όλα αυτά σημαίνουν ότι έχουμε να κάνουμε με έναν τεχνίτη που, ή είχε ο ίδιος ιωνική καταγωγή, ή είχε μαθητεύσει σε κάποιο λακωνικό εργαστήριο την εποχή της κατασκευής του Θρόνου του Αμυκλαίου. Όμως, ας μην ξεχνάμε και τούτο: ότι ο κατ' εξοχήν εκπρόσωπος της αττικής-ιωνικής παράδοσης στην αρχαϊκή πλαστική, ο Ένδοιος, είχε τα ίδια αυτά χρόνια, 530-500 π.Χ., εργασθεί και στην Τεγέα, για την κατασκευή του ελεφάντινου αγάλματος της Αθηνάς Αλέας. Τα αρχαϊκά τεγεατικά επίκρανα υπάγονται λοιπόν στην ίδια ενότητα με τα λακωνικά αντίστοιχα – άλλωστε η διακίνηση ιδεών και μορφών της τέχνης μεταξύ Τεγεάτιδος και Λακωνικής έγινε πολύ πιο εύκολη μετά τα μέσα του 6ου αιώνα, με το τέλος της διαμάχης και την υποταγή της Τεγέας στην πανίσχυρη γείτονά της.

Κατά τον 5ο αιώνα το πελοποννησιακό ελικωτό επίκρανο διαδόθηκε και στην υπόλοιπη Ελλάδα – οι μαρτυρίες όμως είναι ελάχιστες, με δύο όλα και όλα παραδείγματα, ένα μετά τα μέσα του 5ου αιώνα από την Όλυνθο¹² και ένα περί τα μέσα του 4ου από τον Ωρωπό.¹³ Στην ίδια την Πελοπόννησο τώρα, αφ' ενός συντηρείται η αρχαϊκή παράδοση, όπως δείχνει ένα εντυπωσιακό παράδειγμα από την Κόρινθο,¹⁴ που επαναλαμβάνει το διακοσμητικό θέμα του επικράνου του Μυστρά, και αφ' ετέρου εγκαινιάζεται η δεύτερη σπουδαία φάση της ιστορίας αυτού του τύπου, η ελληνιστική, και πάλι στην Τεγέα, με τα επίκρανα των παραστάδων ενός μοναδικού από πολλές απόψεις επιτάφιου ναΐσκου.¹⁵ Το ανάγλυφο βρέθηκε 200 μ. νοτίως του ναού της Αθηνάς Αλέας, είναι εκτεθειμένο στο Μουσείο της Τεγέας (αριθ. ευρ. 2295) και χρονολογείται γύρω στο 310 π.Χ. Είναι από τα τρία ή τέσσερα όλα και όλα μνημεία όπου έ-

12. Robinson 1930, 92-3, εικ. 214-6.

13. Coulton 1968, 164, εικ. 12, πίν. 49 c.

14. Broneer 1935, 66 εικ. 9.

15. Καράγιωργα 1999, 122-4, σχεδ. 3, πίν. 15-7.

χουμε επίκρανα παραστάδων αυτού του τύπου στη θέση τους – όλα τα άλλα παραδείγματα που γνωρίζουμε είναι λυτά μέλη. Είναι επίσης ο μοναδικός επιτάφιος ναΐσκος με επίκρανα αυτού του τύπου. Το επίκρανο (Εικ. 5) έχει τον χαρακτηριστικό για την εποχή του υψηλό κυματοφόρον άβακα και ο ρόδακας κατέχει εδώ τη θέση του πυκνόφυλλου ανθεμίου με τους μίσχους του υστεροαρχαϊκού επικράνου του ίδιου Μουσείου. (Εικ. 3) Μεταπλασμένο κατά το πνεύμα της εποχής του, εμφανίζεται επίσης το θέμα της αλυσίδας λωτού-ανθεμίου, των επικράνων του Μυστρά και της Κορίνθου, σε ένα ακόμη επίκρανο του Μουσείου της Τεγέας, των αρχών του 3ου αιώνα π.Χ.¹⁶ (Εικ. 6)

Αλλά τώρα πλέον ελικωτά επίκρανα με πλαστική διακόσμηση απαντούν και στην υπόλοιπη Αρκαδία: στο παράδειγμα από τη Φιγάλεια, σήμερα στο Μουσείο της Ολυμπίας,¹⁷ υπάρχουν εναλλασσόμενα άνθη λωτού και ανθέμια, όπως στο τελευταίο της Τεγέας (Εικ. 6), ενώ σε ένα άλλο, από τις ‘Πηγές του Αλφειού’ στο Κεφαλόβρυσο του Αϊ-Γιάννη (Ραψομάτι),¹⁸ ένα ελισσόμενο φίδι γεμίζει το διακοσμητικό πεδίο της κύριας όψης όπως ο κολυμβητής Τρίτων στο υστεροαρχαϊκό της Τεγέας. (Εικ. 4)

Με τα τελευταία αυτά αρκαδικά παραδείγματα θα μπορούσε να πει κανείς ότι κλείνει ο κύκλος του βίου του ελικωτού επικράνου στην Πελοπόννησο. Δεν συμβαίνει όμως ακριβώς έτσι· διότι την ίδια αυτή εποχή, μεταξύ του τέλους του 3ου και των αρχών του 2ου αιώνα π.Χ., θα συντελεσθεί στον γεωγραφικό χώρο μεταξύ ΒΔ Αρκαδίας, Ηλείας και Αχαΐας μια πολύ ενδιαφέρουσα μεταμόρφωση του συγκεκριμένου τύπου: η χαρακτηριστική αρχιτεκτονική μορφή του θα μεταφερθεί από τα επίκρανα των παραστάδων στις ιδιότυπες επιτύμβιες στήλες αυτής της περιοχής, μεταπλασμένη σε πλαίσιο μιας στενόμακρης ζώνης κάτω από το αέτωμα, άλλοτε απλής και άλλοτε διακοσμημένης με βλαστούς ακάνθου.¹⁹

Αυτή είναι σε γενικές γραμμές η εν πολλοίς άγνωστη ιστορία του πελοποννησιακού επικράνου παραστάδος με όρθιες έλικες – μια ιστορία στην οποία η Τεγέα έπαιξε, όπως είδαμε, πρωταγωνιστικό ρόλο. Δυστυχώς δεν γνωρίζουμε τίποτε για τα κτήρια στα οποία ανήκαν τα υπέροχα αρχαϊκά παραδείγματα του Μουσείου της Τεγέας. Έστω και έτσι όμως, δεν παύουν να αποτελούν πολύτιμα τεκμήρια και θα πρέπει κάποτε να πάρουν τη θέση που τους ανήκει στα εγχειρίδια της ιστορίας της αρχαίας ελληνικής αρχιτεκτονικής.

Θεοδώρα Καράγιωργα-Σταθακοπούλου
28 Οκτωβρίου 4
GR – 15 451 Νέο Ψυχικό, Αθήνα
Greece

16. Καράγιωργα 1999, 151-2, πίν. 24 α-β.

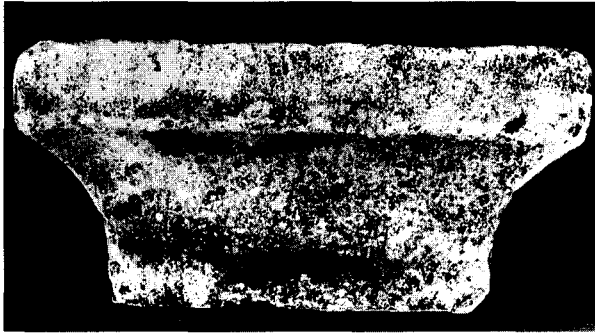
17. Καράγιωργα 1999, 127, 152.

18. Πίκουλας 1988, 96 αριθ. 51, εικ. 41.

19. Papapostolou 1993, 48-58, 69-73.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

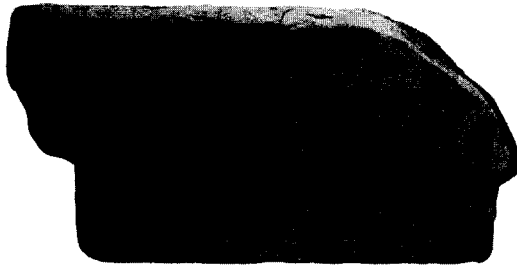
- Broneer, O. 1935. "Excavations in Corinth, 1934." *AJA* 39: 53-75.
- Coulton, J.J. 1968. "The Stoa at the Amphiareion, Oropos." *BSA* 63: 147-83.
- Dörpfeld, W. 1883. "Der Tempel der Athena in Tegea." *AM* 8: 274-85.
- Faustoferrri, A. 1996. *Il trono di Amyklai e Sparta*. Naples.
- Fiechter, E. 1918. "Amyklae. Der Thron des Apollon." *JdI* 33: 107-245.
- Καράγιωργα-Σταθακοπούλου, Θ. 1999. "Αρτέμιδος φίλος." *ΑΔ* 54, Μελ.: 115-54.
- Papapostolou, J.A. 1993. *Achaean Grave Stelai*. Αθήνα.
- Πίκουλας, Γ.Α. 1988. *Η νότια μεγαλοπολιτική χώρα*. Αθήνα.
- Robinson, A. 1930. *Excavations at Olynthus II*. Baltimore.
- Roux, G. 1961. *L'architecture de l'Argolide aux IVe et IIIe siècles avant J.-C.* *BÉFAR* 149. Paris.
- Schröder, Br. 1904. "Archaische Skulpturen aus Lakonien und der Maina." *AM* 29: 21-49.

Εικ. 1. Αρχαιολογικό Μουσείο Τεγέας. Επίκρανο παραστάδος αριθ. 2963. (Φωτογρ. της συγγραφέα.)

Εικ. 2. Αρχαιολογικό Μουσείο Τεγέας. Επίκρανο παραστάδος αριθ. 2962. (Φωτογρ. της συγγραφέα.)

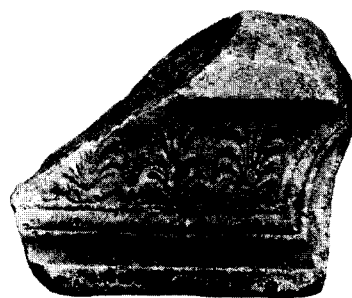
Εικ. 3. Αρχαιολογικό Μουσείο Τεγέας. Επίκρανο παραστάδος αριθ. 283. (Φωτογρ. της συγγραφέα.)

Εικ. 4. Αρχαιολογικό Μουσείο Τεγέας. Επίκρανο παραστάδος αριθ. 284. (Φωτογρ. της συγγραφέα.)

Εικ. 5. Αρχαιολογικό Μουσείο Τεγέας. Επιτύμβιο ανάγλυφο αριθ. 2295 (λεπτομέρεια). (Φωτογρ. της συγγραφέα.)

Εικ. 6. Αρχαιολογικό Μουσείο Τεγέας. Ελληνιστικό επίκρανο παραστάδος. (Φωτογρ. της συγγραφέα.)